

דבר העורך

חינוכאים שלום,

כל התיאוריות החינוכיות, השייכות באופן כזה או אחר לתנועה החינוכית הרחבה **חינוך החשיבה**, מסכימות שחינוך החשיבה הוא מטרה חינוכית הכוללת את רוח הזמן ונענית באופן טוב ביותר לאתגריה. כולן מסכימות שבעידן של תמורות מהירות בכל תחומי החיים, של בעיות מקומיות ועולמיות חסרות תקדים, של כלכלה גלובלית, תחרותית ומתוחכמת ושל חברה החותרת לדמוקרטיה, פיתוח היכולת האנושית לחשוב כראוי - באופן ביקורתי, יצירתי, שיטתי ותכליתי - הוא יעד חינוכי נכון. כולן מסכימות שניתן לשפר את היכולת האנושית הטבעית לחשוב באמצעות הגדרת נורמות של חשיבה טובה וטיפולן באמצעות חינוך. אך התיאוריות השונות של החשיבה וחינוכה חולקות זו על זו בשאלה העיקרית: **מה מכונן חשיבה טובה?** (או מה עושה אדם לבון, לשקול בדעתו, לאינטליגנטי וכו'). תת-הזרמים של התנועה **חינוך החשיבה** נבדלים זה מזה בתשובות שהם מציעים לשאלה זו.

את התשובות **לשאלה העיקרית** - מה מכונן חשיבה טובה? - ניתן לחלק לשלוש תשובות עיקריות. תשובות אלה מסמנות את הגבולות של תת-התנועות הכוללות בתנועה **חינוך החשיבה**. התשובה העיקרית הראשונה עונה: מה שמכונן חשיבה טובה הם **כלי ומיומנויות חשיבה**. את הכלים ואת המיומנויות האלה יש להקנות באמצעות אימון ותרגול. התשובה העיקרית השנייה עונה: מה שמכונן חשיבה טובה הן **נטיות חשיבה**; תכונות אופי העומדות ביסודה של החשיבה. יש לעצב אותן באמצעות **תרבות בית-ספר** וכיתה המכוונת לכך. התשובה העיקרית השלישית עונה: מה שמכונן חשיבה טובה הן **שליטה בידע והבנה שלו** (הבנה מוגדרת כאן כיכולת ליישם ידע למצבים חדשים). יש לטפח הבנה באמצעות חינוך המיועד לכך - חינוך להבנה.

עלון זה של **חינוך החשיבה** והעלון שיבוא אחריו מציעים לקוראים מאמרים המשקפים את המחלוקת הזו. את התשובה הראשונה לשאלה העיקרית מייצג כאן אדוארד דה-בוננו, יוצרה ודוברת הבולט ביותר של **גישת הכלים** לחשיבה. את התשובה השנייה לשאלה העיקרית מייצגים כאן דיוויד פרקינס ועמיתותיו שפיתחו **תיאוריית נטיות של חשיבה**. לתשובה השלישית - חשיבה טובה מבוססת על **הבנה של ידע** - נקדיש את עיקרו של העלון הבא.

ד"ר דה-בוננו, מחברם של ארבעים ספרים בנושא פיתוח חשיבה לטרלית (יצירתית) ובעל מיוניים אקדמיים באוניברסיטאות אוקספורד, קיימברידג', לונדון והרוורד, הציג את גישת הכלים שלו לחשיבה בהרצאה שנשא

לפני אנשי חינוך במכון ון-ליר בירושלים ב-16 בדצמבר 1996. ההרצאה ארכה שש שעות ואנו מביאים כאן את עיקרה (קוראים המבקשים להתעמק בגישתו של דה-בוננו ולהתנסות בתוכנית הלימודים שלו מוזמנים לפנות **למכון ברנקו וייס**). דה-בוננו טוען שהמסורת המערבית פיתחה ושיכללה את החשיבה הביקורתית והדדוקטיבית והזניחה את החשיבה הבונה והתכנונית. חשיבה ביקורתית-דדוקטיבית, המבוססת על קריטריונים קבועים וניסיון קודם, התאימה לעולם יציב יחסית שבו המחר דמה לאתמול. אך בעולם ששינוי הוא המאפיין המהותי והקבוע היחיד שלו, פתרונות שגורים לא יצליחו. בעולם כזה, טוען דה-בוננו, עלינו לפתח את הממדים היצירתיים של חשיבתנו. במקום החשיבה הטיעונית, המתנצחת, עלינו לפתח **חשיבה מקבילה ומופרדת** - חשיבה המתנהלת בד-בבד, בערוץ מוגדר אחד, על-ידי קבוצת אנשים בעלי עניין משותף. כדי לטפח חשיבה כזו פיתח דה-בוננו את **טכניקת ששת הכובעים**. במסגרת טכניקה זו, המשתתפים בדיון חובשים כובעי חשיבה דמיוניים ומטפלים בבעיה בהתאם לאיכות החשיבה המיוצגת על-ידי הכובע שאותו הם חובשים (כובע שחור המסמל חשיבה ביקורתית, כובע ירוק המסמל חשיבה יצירתית, כובע אדום המסמל חשיבה רגשית וכו'). נוסף לטכניקה זו פיתח דה-בוננו שורה של כלי חשיבה שתכליתם לחלץ את החשיבה מהדפוסים המקובעים שלה ולהנחותה לפתרונות יצירתיים. כלים אלה לא רק משכללים את החשיבה אלה גם את התשתית שלה - **התפיסה**. את כלי החשיבה שדה-בוננו פיתח יש להקנות לדעתו באמצעות **הוראה ישירה של חשיבה** במסגרת מקצוע בעל מעמד מרכזי בתוכנית הלימודים שתכליתו טיפוח ישיר ושיטתי של חשיבת הלומדים.

פרופ' דיוויד פרקינס, ד"ר איילין גיי וד"ר שרי טישמן מבית-הספר לחינוך של אוניברסיטת הרוורד, פיתחו **תיאוריית נטיות של חשיבה** כנגד תיאוריית יכולות (או כלים או מיומנויות היוצרים את היכולות) של חשיבה, כגון זו של דה-בוננו. תיאוריית הנטיות מציעה את המושג **נטייה** (disposition) כיחידה הבסיסית והפורייה ביותר להסבר החשיבה. מושג רחב זה כולל את המושגים 'נטייה' (inclination) - מגמה לעשות דבר-מה, 'רגישות' - עירנות להזדמנות להפעלת חשיבה בעלת איכות נתונה המותאמת להזדמנות שנוצרה, ו'יכולת' - כושר ממשי לנקוט בהתנהגות מסוימת. שילוש זה, נטייה-רגישות-יכולת, הכלול במושג **נטייה**, ממצה את ההתנהגות האנושית, ובכלל זה את ההתנהגות המחשבתית. **נטיות חשיבה** הן נטיות לדפוסים של פעילות שכלית המתנים ומכוונים את ההתנהגות

הקוגניטיבית. בעלי התיאוריה מציעים שבע נטיות העומדות ביסודה של **חשיבה טובה**: נטייה לרוחב אופקים ולהרפתקנות; נטייה לסקרנות אינטלקטואלית; נטייה להבהרה ולהבנה; נטייה לתכנון ולאסטרטגיות; נטייה לזהירות אינטלקטואלית; נטייה לחיפוש סיבות או נימוקים ולהערכתם; נטייה למטאקוגניטיביות. שבע נטיות אלה לא נבחרו בשרירות: הן הכרחיות ומספיקות לחשיבה טובה, נכונות מבחינה תרבותית ונורמטיבית, מאזנות זו את זו ומתקשרות באופן פורה לתיאוריות חשיבה רוחות (קוראים המעוניינים להעמיק בתיאוריות הנטיות של החשיבה ובהשתמשותיה לחינוך מוזמנים לעיין בספרים הבאים: דיוויד פרקינס, איילן גיי ושרי טישמן, **הכיתה החושבת**, הוצאת מכון ברנקו וייס, 1997; דיוויד פרקינס ועמיתים, **נופי החשיבה**, הוצאת מכון ברנקו וייס, 1997).

מאמרה של פרופ' לורן רוניק, חוקרת בכירה ב"מרכז לחקר הלמידה וההתפתחות" של אוניברסיטת פיצבורג ודמות מובילה בתחום חינוך החשיבה, אינו שייך ל**ויכוח הגדול** על השאלה מה מכונן חשיבה טובה, אף כי יש לו זיקה אליו. המאמר "למידה בבית-הספר ומחוצה לו" שייך ל**ויכוח אחר**, "גדולי" אף הוא, על השאלה: באיזו מידה תורם בית-הספר המצוי לטיפוחה של חשיבה טובה? חשיבה טובה מוגדרת במאמר זה כחשיבה התורמת להסתגלותם של הלומדים לחיים מחוץ לבית-הספר ולצירתה של קהילת שיח של אזרחים שקולים החיונית לחברה דמוקרטית. הממצאים והניתוח של רוניק אינם מעודדים. הלמידה המתבצעת בבית-הספר מטפחת חשיבה השונה מזו המתבצעת מחוצה לו בארבעה תחומים עיקריים ("ארבע קטגוריות של נתיב"): (1) הלמידה בבית-הספר מטפחת חשיבה אינדיבידואלית; מחוץ לבית-הספר החשיבה היא קבוצתית; (2) הלמידה בבית-הספר מטפחת חשיבה "טהורה"; מחוץ לבית-הספר החשיבה תלויה בכלים ובמכשירים; (3) הלמידה בבית-הספר מטפחת חשיבה על ובאמצעות סמלים; מחוץ לבית-הספר החשיבה כרוכה במושאים ובאירועים ממשיים; (4) הלמידה בבית-הספר מנסה להנחיל מיומנויות חשיבה וידע כלליים; מחוץ לבית-הספר מיומנויות חשיבה וידע הם תלויי מצב ספציפי. (הקטגוריה האחרונה מעוררת שאלות בנוגע לעמדתו של דה-בונו הגורסת טיפוח חשיבה באמצעות הקניית מיומנויות חשיבה כלליות, והמאמר כולו מעורר שאלות בנוגע לעמדתם של פרקינס ועמיתותיו הגורסת טיפוח נטיות חשיבה במסגרת הלמידה השליטה בבית-הספר הרגיל). מכיוון שהלמידה הרווחת בבית-הספר מטפחת חשיבה בית-ספרית המנותקת מהחשיבה המתרחשת מחוץ לבית-הספר, היא אינה מכשירה כראוי

את הלומדים לעבודה, ללמידה מתמשכת ולהשתתפות פעילה בעשייה אזרחית ותרבותית. כדי להגשים את המטרות החינוכיות האלה, על הלמידה הבית-ספרית לאמץ מרכיבים של פעילות קוגניטיבית הנעשית מחוצה לו. עליה לבסס עצמה על תהליך של חשיבה קבוצתית סביב ביצוע משותף בהקשר ממשי (אותנטי), שיש בו מרכיבים של שולייאות (למידה תוך השתתפות) והוא מעודד את המשתתפים בו לפרשנות פעילה. בקיצור, על החינוך הבית-ספרי להעמיד במרכז את הלמידה והחשיבה עצמן: "כשאנו מתחילים למקד את תשומת הלב ביכולות של חשיבה ולמידה כמטרות חינוכיות, ההבחנות בין למידה בית-ספרית ללמידה חוץ-בית-ספרית נראות חדות פחות... דבר זה מצביע על צורך כללי בכיוון מחדש של מוקד החינוך הבית-ספרי כך שיכיל תכונות רבות יותר מאותן תכונות המאפיינות תפקוד חוץ-בית-ספרי".

עקרונות לבית-ספר אחר, המעמיד במרכז למידה וחשיבה, מציע לנו תיאודור סייזר במאמרו "בית-הספר המהותי - ביצועים שונים, רעיונות משותפים". סייזר, פרופ' לחינוך באוניברסיטת בראון, מקימו ומנהיגו של "איחוד בתי-הספר המהותיים" הכולל למעלה מאلف בתי-ספר על-יסודיים ברחבי ארצות הברית, מציע "קובץ פשוט של עקרונות משותפים" הכולל תשעה עקרונות, "רובם מוכרים מאוד, אמיתות פדגוגיות כלליות עתיקות", המתווים תוכנית לבתי-ספר טובים. עקרונות אלה אכן מצטיינים בפשטות ובכלליות שלהם. המעשה המכריע, טוען סייזר, אינו לנסח או להכיר אותם, אלא להתייחס אליהם ברצינות ולנסות לממשם בדרכים שונות. המאמר מנתח את התנאים ההכרחיים להצלחתו של מפעל זה. "איחוד בתי-הספר המהותיים" אינו מבטיח תרופת פלאים או מודל שאפשר לממשו במהירות. הוא מבטיח רק לשוב ולהתמודד בהגיונות עם השאלות הנוגעות למסגרת בית-הספר, לגדילה והתפתחות, ללמידה והוראה".

במזורו הקבוע "חשיבה על חשיבה באמצעות חידות" מזכיר לנו גדעון ונר שחידות, או נכון יותר חשיבה על חידות, או נכון יותר חשיבה על החשיבה בתהליך פתרון של חידות, זה עניין רציני. הוא מנתח שתי חידות שדה-בונו הציג בהרצאתו (ראו לעיל), חידה שהוא עצמו הציג בעלון הקודם, ונותן כהרגלו בונס - חידה לימים הבאים.

אם יש לכם מאמרים, השגות והמלצות כלשהם בנוגע לשאלה **העיקרית** (ממה "עשויה" חשיבה טובה?), אנא פנו אלינו. נשמח לפרסם את תגובותיכם (אם יעמדו בסטנדרטים של חשיבה טובה). אנו מאחלים לכם קריאה עתירת חשיבה טובה.